

Hoe spreek je vreemde woorden uit? Om dat te weten te komen, kun je de bestaande uitspraakwoordenboeken raadplegen, maar het is een publiek geheim dat die boeken niet gebaseerd zijn op onderzoek. Marinel Gerritsen en Renée van Bezooijen hebben een begin gemaakt met zo'n onderzoek. Deel drie van hun serie gaat over de Franse leenwoorden *speciaal*, *cruciaal*, *aubergine*, *energie* en *ingenieur*.

Uitheemse woorden in Nederlandse mond [3]*

Franse leenwoorden

Marinel Gerritsen en Renée van Bezooijen - Vakgroep
Algemene Taalwetenschap en Dialectologie, KU Nijmegen

SPECIAAL EN CRUCIAAL

Het woord *speciaal* vinden we al in het Middelnederlands, maar *cruciaal* staat zelfs nog niet in het C-deel van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT), uit 1916. Uit de materiaalverzameling voor de aanvullingen op het WNT blijkt dat *cruciaal* voor het eerst in 1950 is signaleerd.

De lettercombinatie *ci* in *speciaal* en *cruciaal* wordt in het Frans uitgesproken als [sj]. In onze uitspraakgidsen vinden we niet alleen deze Franse [sj], maar ook nog twee andere: de vernederlandsde vorm van de Franse [sj] (de beginklank van het woord *chocola*) en [siej]. In het laatste geval gaat het volgens ons om spellinguitspraak: het woord wordt uitgesproken zoals het gespeld is, waarbij de uitspraakregels voor onze lettertekens worden toegepast. Alleen het uitspraakwoordenboek van De Coninck (1970) geeft een advies voor *speciaal* en *cruciaal*. Voor beide woorden adviseert het de Franse [sj]; voor *speciaal* noemt het bovendien de vernederlandsde vorm en voor *cruciaal* de spellinguitspraak [siej]. Blancquaert (1953) en Paardekooper (1978) hebben alleen *speciaal* in hun gidsen opgenomen. De eerste adviseert de Franse uitspraak [sj], de tweede de spellinguitspraak [siej] en de vernederlandsde vorm.

In tabel 1 staat hoe de 75 vrouwen die deelnamen aan ons onderzoek de woorden *speciaal* en *cruciaal* uitspraken.

Uit de totaalpercentages blijkt dat er opmerkelijke verschillen zijn in de uitspraak van de twee woorden. Bij *speciaal* gebruikt men meestal de vernederlandsde vorm [sj] (als in *chocola*) (49%) en bij *cruciaal* de spellinguitspraak [siej] (64%).

Wij zien twee oorzaken voor de sterkere vernederlandsing van *speciaal*. Ten eerste is *speciaal* veel eerder in het Nederlands geïntroduceerd dan *cruciaal*. En ten tweede wordt *speciaal* veel vaker gebruikt dan *cruciaal*: 2507 tegenover 44 keer, volgens CELEX (een corpus Nederlands van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, dat meer dan 42 miljoen woorden bevat). Frequent gebruikte vreemde woorden passen zich veel eerder aan de ontvangende taal aan dan minder frequent gebruikte.

De voorkeur voor de spellinguitspraak bij *cruciaal* kan bovendien een gevolg zijn van een ander verschil tussen beide woorden: *speciaal* wordt gebruikt in de dagelijkse omgangstaal, *cruciaal* in de meer formele taal. Het is niet uitgesloten dat *cruciaal* zo'n onbekend woord is dat een aantal van onze vrouwen het niet kende en het daarom maar uitsprak zoals het gespeld wordt.

AUBERGINE, ENERGIE EN INGENIEUR

Aubergine, *energie* en *ingenieur* zijn al relatief lang in het Nederlands in gebruik. *Aubergine* is voor het eerst aangetroffen in 1777. De oudste vindplaats van *energie* is het boek *Historie van Mejuffrouw Cornelia Wildschut of de gevolgen der opvoeding* (1793-1796) van Betje Wolff en Aagje

Tabel 1

	speciaal			cruciaal		
	op z'n Frans	spelling-uitspraak	verneder-landst	op z'n Frans	spelling-uitspraak	verneder-landst
standaardtaalsprekers (NL)	4	1	10	4	10	1
Bedum (NL)	7	3	5	1	14	0
Valkenburg (NL)	7	1	7	3	11	1
Tielt (B)	12	0	3	14	0	1
Den Haag (NL)	1	2	12	0	13	2
totaal	31	7	37	22	48	5
%	41%	9%	49%	29%	64%	7%

Deken, een werk dat zij tijdens hun tienjarig verblijf in Frankrijk(!) schreven. *Ingenieur* is als *ingenieur* opgenomen in een van de oudste woordenboeken van het Nederlands: dat van Kiliaan (1599). We kunnen daarom aannemen dat het al vóór die tijd in het Nederlands voorkwam.

Zowel Blancquaert, De Coninck als Paardekooper adviseert de woorden op z'n Frans uit te spreken. Paardekooper en Blancquaert doen dat overigens alleen voor *energie* en *ingenieur*, want *aubergine* hebben zij niet opgenomen. Voor *ingenieur* noemen alle drie de gidsen ook nog de uitspraak van de stemhebbende g, als in het woord *geel*. De Coninck beveelt deze uitspraak ook voor *energie* aan. Het kan hier om een etymologische uitspraak gaan: mensen gebruiken haar omdat zij weten dat deze woorden uit het Latijn of Grieks afkomstig zijn, talen waarin de g als in *geel* werd uitgesproken. Aannemelijker is dat we met spellinguitspraak te maken hebben: men zegt [g] omdat er een g gespeld wordt.

Bij de bij ons onderzoek betrokken vrouwen vinden we meer uitspraakvarianten dan de twee die in de uitspraakgidsen worden vermeld. Behalve de Franse uitspraak en de spellinguitspraak hoorden we ook de vernederlandsste uitspraak: [sj] als in *wasje*. De vrouwen uit ons onderzoek spraken de drie woorden uit zoals weergegeven in tabel 2.

Tabel 2

	aubergine		energie			ingenieur		
	op z'n Frans	vernederlandsst	op z'n Frans	vernederlandsst	spellinguitspraak	op z'n Frans	vernederlandsst	spellinguitspraak
standaardtaalsprekers (NL)	15	0	15	0	0	6	6	3
Bedum (NL)	12	3	14	1	0	0	0	15
Valkenburg (NL)	15	0	15	0	0	10	4	1
Tielt (B)	15	0	4	0	11	5	0	10
Den Haag (NL)	7	8	0	10	5	1	13	1
totaal	64	11	48	11	16	22	23	30
%	85%	15%	64%	15%	21%	29%	31%	40%

Het eerste wat opvalt, is dat de g in *aubergine* op slechts twee manieren wordt uitgesproken. Misschien wordt dit woord nog te veel als Frans gezien om de wel zeer onfranse spellinguitspraak te gebruiken. Dit wordt ondersteund door het gegeven dat *aubergine* veel vaker dan de andere woorden op z'n Frans wordt uitgesproken. *Aubergine* komt volgens CELEX ook veel minder frequent voor dan *energie* en *ingenieur*: 23 keer voor *aubergine* tegenover 2517 voor *energie* en 419 voor *ingenieur*. Verder valt het op dat *energie* veel vaker met de Franse klank wordt uitgesproken dan *ingenieur*. Hier kan de ouderdom van de woorden een rol hebben gespeeld: *energie* (eind 18de eeuw) is veel jonger dan *ingenieur* (Middelnederlands).

✶ VLAAMSE ANGST?

Als we de groepen sprekers afzonderlijk bekijken, zien we dat bij alle drie de woorden de vernederlandsste uitspraak het vaakst voorkomt bij de Haagse groep. Dit zou een ge-

volg kunnen zijn van de relatief lage opleiding van de door ons onderzochte Haagse vrouwen en de daaraan gekoppelde geringe kennis van het Frans. Bovendien is verstemlozing van stemhebbende klanken een algemeen kenmerk van de randstedelijke dialecten.

De standaardtaalsprekers en de Valkenburgse groep gebruiken in alle drie de woorden relatief vaak de Franse klank. Bij de standaardtaalsprekers kan dat worden toegeschreven aan hun hogere opleiding en de daarbij behorende grotere kennis van het Frans. Bij de Valkenburgse groep kunnen we denken aan de sterke invloed die het Frans tot in het begin van de 20ste eeuw in Limburg heeft uitgeoefend (zie de tweede aflevering in deze serie).

De uitspraak van de Tieltsen kan misschien verklaard worden als een uitvloeisel van het Vlaamse purisme. Als de Vlamingen toch om een of andere reden aan het Frans ontleende woorden gebruiken, kunnen we ons voorstellen dat ze die het liefst niet-Frans willen laten klinken. Of sprekers die gedragslijn volgen, lijkt af te hangen van de uitspraakmogelijkheden die voorhanden zijn. Als er slechts een keuze is tussen een Franse uitspraak en een vernederlandsing daarvan die zou kunnen worden geïnterpreteerd als een mislukte poging tot de Franse uitspraak, kiest de Vlaming voor de Franse uitspraak. We zagen dat bij *aubergine* en bij *speciaal*, *cruciaal*, en, in vorige afleveringen, bij *politie*, *operatie*, *relatie*, *repetitie*, *croissant* en (in geringere mate) *restaurant*. Als er

naast de Franse uitspraak en de vernederlandsing daarvan echter óók nog een uitspraak voorkomt die niet als mislukte benadering van het Frans kan worden beschouwd, zoals de vernederlandsste vorm bij *energie* en *ingenieur*, heeft die blijkbaar de voorkeur. <

*De twee vorige afleveringen van deze serie staan in het januari- en in het aprilnummer van dit jaar.